

به نام خداوند جان و خرد

لطیفه غیبی دارابی

همراه با

لطیفه‌های عرفانی برخی از اشعار
حافظ شیرازی

تصحیح و تحشیه: دکتر نصرت‌الله فروهر

نشر طراوت

دارابی، محمد بن محمد، قرن ۱۱ ق

لطیفه غیبی همراه با دارابی: لطیفه‌های عرفانی برخی از اشعار حافظ شیرازی / [شاه محمد دارابی]؛ تصحیح و تحشیه نصرت الله فروهر. -- تهران: طراوت، ۱۳۸۴.

ISBN 964-96502-7-X

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا.

کتابنامه: ص ۲۴۷ - ۲۴۸؛ همچنین به صورت زیر نویس.

۱. حافظ، شمس الدین محمد، - ۷۹۲ ق. دیوان -- نقد و تفسیر. ۲.

شعر فارسی -- قرن ۸ ق. -- تاریخ و نقد. الف. فروهر، نصرت الله، ۱۳۱۵ -

، مصحح. ب. عنوان. ج. عنوان: لطیفه‌های عرفانی برخی از اشعار حافظ شیرازی

۸۶۱ / ۳۲

PIR ۵۴۳۵/د ۲۶۵

۴۲۷۰۳-۸۴م

کتابخانه ملی ایران

لطیفه غیبی

نصرت الله فروهر

ناشر: طراوت

ویراستار: عفت نجار نوبری

مدیر اجرا: شهاب خیل تاش

چاپ: گلرنگ

تیراژ: ۱۰۰۰ جلد

نوبت چاپ: اول - ۱۳۸۵

قیمت: ۲۵۰۰ تومان

شابک: ۹۶۴-۹۶۵۰۲-۷-X

حق چاپ برای ناشر محفوظ است

تهران: میدان بهارستان، خ مجاهدین اسلام، کوچه کربلا، شماره ۲۸ کد پستی: ۱۱۵۴۹

تلفن: ۷۷۶۵۱۴۱۲ - ۵۸۴۶۱۰۹ - ۰۹۱۲ - ۲۱۱۱۳۴۴ - ۰۹۱۲

پیشگفتار

سخن حافظ را عارفان لسان الغیب گویند و برای کسب حال می خوانند و عوام برای تفأل بدان دست می زنند و با غزل های آن بر مبنای مقدمات ذهنی و اندیشه خود خرسند و شادمان می شوند زیرا غزلهایش ترجمان عواطف و خواست ها و آرزوهای هر گروهی است. تشبیهات دیوان، لطیف و عبارتها و ابیات، ظریف و استعاره و ایهام و رمزهای آن سخته و نظم کلامش چنان پخته است که گویی همچون مجسمه سازی باریک اندیش پیکر غزلها را بانوک تیغ مجسمه سازی سخن چنان آراسته و پیراسته که زیباتر از آن ممکن نبوده است و به نظر می رسد هر زمانی که خواسته غزلها را سروده و بارها و بارها واژه یی را پاک کرده و واژه یی دیگر به جای آن نهاده تا منظور و هدفی را که در ورای عبارات در نظر گرفته بوده است از آن ترکیب شعری به خواننده اش القا کرده باشد.

از آیات و احادیث به شکل های گوناگون «اقتباس، درج و حل» بهره برده چنان که به سخن خود، غزلهای دیوان ترجمان قرآنند که:

ندیدم خوشتر از شعر تو حافظ
به قرآنی که اندر سینه داری

می توان گفت که گسترش مفاهیم قرآن و حدیث و اشارات عرفانی اسلامی در دیوان چنان است که شاید کمتر دیوانی از این امتیاز برخوردار باشد.^۱

تعبیرات لطیف و اندیشه های ظریف اسلامی - عرفانی چنان در رشته نظم فراهم آمده است که سخن او را تا حد اعجاز اعتلا بخشیده است و دیگر کسی را یارای پهلو زدن با او نیست و به عبارتی دیگر غزل عرفانی فارسی به نام او «ختم» خورده است هر کس از هر گروه و یا با دارا بودن هر اندیشه ای و پیرو هر مکتبی باشد با خواندن غزلها انعکاس اندیشه های خود را در آن می یابد و مفاهیم ابیات را مطابق نظرات خود می بیند گویی این شاعر آسمانی همه درد دردمندان تاریخ پس از خود را یک تنه بر دوش کشیده و در اشعار خود از آن دردها سخن گفته است اگر چه دردها با اشاره و رمز رقم خورده است چنانکه بسیاری از واژه ها از دایره معنی شناخته شده و معین پای فراتر می گذارند و مفاهیم متعالی و باشکوه و اجتماعی را با خود به خواننده القا می کنند، به همین سبب شعر او افسونگر شکوه و زیبایی و حالات سکرآمیز رویایی است. به همین سبب است که «حافظ پژوهی» پایانی ندارد و هر کس بر مبنای تخصصی که از نظر علمی داراست می تواند در دیوان اشعاری پیدا کند و اندوخته دانش خویش را بر روی کاغذ بیاورد و به

۱. کاربرد تلمیحات اسلامی در دیوان حافظ، پوسله نویسنده این سطور فراهم آمده است.

تعبیر و توجیه آن بیت بپردازد.

ایننوشته نه بر آن است که از حافظ و شعرا وصفی کند زیرا:

قلم را آن زبان بود که سر عشق گوید باز و رای حدّ تقریر است شرح آرزومندی

و نه سر آن دارد که به عبارت پردازی و جمله سازی بپردازد بلکه بهانه‌یی است بر این که بتواند بر مشتاقان شعر حافظ با استناد به نوشته‌های «لطیفه غیبیه» شاه محمد دارابی که به فحوای کتابهای تاریخ ادبیات در سده یازدهم می‌زیسته و به شرح مشکلات دیوان حافظ در شصت و هشت «۶۸» مورد پرداخته است دیدگاه‌های دیگر را نیز عرضه کند.

محتویات کتاب «لطیفه غیبیه» در سه بخش تنظیم شده است.

۱- بخش اول: شرح اشعار مشکل حافظ^۱

۲- بخش دوم: در بیان اصطلاحات اهل عرفان

۳- بخش سوم: تطبیق اشعار با آیات بینات قرآن مجید

نسخه‌یی که این اثر از آن فراهم آمده است، اثری است که به سال یک هزار و سی صد و پنجاه و هفت شمسی با مقدمه نخستین ناشر آن - علی اکبر نوری زاده - در حدود سال‌های ۱۳۲۰ - ۱۳۱۵ و سپس با مقدمه آقای دکتر نورانی وصال و پس از آن مقدمه احمد عبدالحی مرتضوی تبریزی انتشار یافته است. لازم است یادآوری نماید که خاتمه کتاب که در آن تفالاتی به دیوان حافظ بوده است، نسخه‌هایی که مورد استفاده بوده نداشته اما آن بخش نیز در بخش خاتمه فراهم آمد.

نسخه‌های خطی این اثر را می‌توان در کتابخانه‌های زیر یافت:

۱- دانشگاه ۲۲۶۰/۱ بدون تاریخ، از سده ۱۱ و یادداشت‌هایی از سال ۱۲۰۱

فهرست دانشگاه ۲۲۲۱/۱۱

۲- مجلس ۳۴۵۲/۱ فهرست نسخه نشده از سده ۱۲ [نسخه‌ها ۱۹۱/۵]

۳- دانشگاه ۴۲۹۰/۲ رجب ۱۲۲۵ نگارنده محمد بن محمود

فهرست دانشگاه ۳۲۵۹/۱۳

۴- دانشگاه تهران، ادبیات ۳۵۸/۴ جوادى تاریخ ۱۲۴۳ [فهرست ادبیات ۵۸/۳]

نسخه‌های بالا نسخه‌های نزدیک به زمان مؤلف است و بقیه نسخه‌ها به دلیل متأخر بودن چندان مهم نیستند مگر زمانی که دست رسی به چهار مورد یاد شده ممکن نبوده باشد.

۱. یافته‌ها و گزارش‌های پایانی به شرح ابیات مشکل در متن کتاب متعلق است. و بخش دوم و سوم همچنان که بود نقل شده است.

روش کار

پس از استتساخ متن و اصلاح نادرستی‌هایی که در اصل وجود داشت نظرهایی که در مورد هر یک از ابیات مندرج در کتاب به نظر می‌رسید از منابع مختلف با ذکر شماره هر بیت در پایان کتاب با عنوان یافته‌ها و گزارش‌ها فراهم آمد و گاه‌گاه مواردی را که به نظر نویسنده این مقدمه رسید بر آنها افزود چنانکه ملاحظه خواهید فرمود مطالب پایانی کتاب بیشتر از متن برگزیده‌های زیادی را به خود اختصاص داده است زیرا آوردن نظرهای گوناگون برای توجیه یک بیت مشکل بیانگر تعبیر و تفسیرهایی است که صاحب نظران بدان دست یازیده‌اند و چون منابع متفرق ممکن است در دسترس همه نبوده باشد لذا بر آن شد که مطالب هر یک از بیت‌های مورد استفاده را با آوردن نام و صاحب اثر و نشانی‌های دیگر روشن سازد که اگر کسی خواست به اصل منبع مراجعه نماید.

اصطلاحات عرفانی که بخش دیگر کتاب را به خود اختصاص داده است بسیار نامرتب و از نظم لازم برخوردار نبود لذا بر آن شد که آن اصطلاحات را به روش امروزی «الفبایی» تنظیم نماید تا خواننده بتواند به آسانی به آنها دسترسی داشته باشد، چون به سبب در هم ریختگی اصل نسخه، یافتن واژه مورد نیاز بسیار سخت بود.

اگر چه در سراسر دیوان حافظ چنانکه اشاره رفت می‌توان گفت که کمتر غزلی هست که از تلمیحات قرآن و حدیث و عرفان خالی باشد و حتی در یک غزل اشاره‌های متعدد به آیات و احادیث وجود دارد که خود پژوهشی دیگر را نیاز دارد اما اشاره‌هایی که مولف «لطیفه غیبیه» در پایان آورده است همچنان ثبت شد تا موردی از متن اصلی فراموش نشده باشد که انشاء الله تلمیحات اسلامی نویسنده این مقدمه (با ذکر آیات و احادیث و اشارات عرفانی) که در زیر چاپ است به زودی منتشر شود و ادای دینی به آستان لسان الغیب بوده باشد.

در پایان این پیش‌گفتار از این که شرح حال مفصلی از دارایی در فرهنگ نامه‌های موجود پیدا نشد جای بسی تأسف است اما تا آنجا که مقدور بود مختصری از تذکره‌ها برای معرفی وی فراهم آمد تا خواننده چندان نیز از شناخت او بی اطلاع نبوده باشد.

از این که این نوشته پس از مدتها به دست نشر سپرده می‌شود خرسند است و از رنج و زحمتی که انتشارات طراوت برای چاپ و نشر این اثر بر خود هموار کرده و راه سخت را آسان گردانیده‌اند سپاسگزاری می‌نماید. امید که در راه احیای فرهنگ ایرانی بیش از پیش موفق بوده باشند.

فهرست مطالب

۹	 مقدمه
۱۱	 شاه محمد دارایی
۱۳	 مقدمه مؤلف
۲۵	 مقدمه در بیان اصطلاحات اهل عرفان
۲۹	 باب اول: بیان معانی ابیات
۷۵	 باب دوم: شرح ابیات همراه با اصطلاحات تصوف
۹۷	 باب سوم: ابیات ظاهراً موافق با اصول اشعری
۱۱۱	 خاتمه: تفاللات از دیوان حافظ
۱۱۷	 اصطلاحات اهل عرفان
۱۲۶	 اشارات قرآنی در دیوان حافظ
۱۳۵	 یافته‌ها و گزارش‌های متن اصلی (استدراکات)
۲۲۷	 فهرست اشخاص و فرقه‌ها
۲۳۱	 فهرست آیات قرآن
۲۳۷	 فهرست احادیث
۲۴۱	 فهرست کتابها
۲۴۳	 فهرست منابع

مقدمه

بعد از حمد و ستایش قادر حق توانا، و درود و تحیات بر خاتم النبیین محمد المصطفی، و وصی بر حق بلا فصل او علی المرتضی و اولاد امجاد ایشان که اصفیایند و از کیا (علیهم السلام و الصلاة و التحية و الثنا) جناب عمدة العلماء و نخبة الحكماء و فخر العرفاء، مولی شاه محمد دارابی، طیب الله تربته، از افاضل عصر خویش بوده، کتاب لطیفه غیبی که از تألیفات آن جناب است، مراتب فضل و کمالش را گواه است. حضرت زبدة الاولیاء الکاملین العارفین، و قدوة الراشدين الوالیهین، سلیل رسول الله (صلوات الله علیه و آله)، السید قطب الدین محمد النیریزی (قدس الله سره) که معاصر با شاه سلطان حسین صفوی بوده و در سنه ۱۱۷۳ هـ در نجف اشرف رحلت فرموده و در وادی السلام مدفون گشته است. در کتاب فصل الخطاب در شرح حال ایشان فرموده: «اما الفضلاء الذین لا یتهم و کانوا من المعاصرين، اولهم العالم العامل الفاضل المتبحر، استادی و من فی روایت اثمتنا المعصومین صلوات الله علیهم اجمعین، استادی جامع المعقول و المنقول، حاوی الاصول و الفروع، العلامة الفهامة، المولی شاه محمد الدارابی قدس الله روحه، و کان استاد کل افاضل دار العلم شیراز فی عصره، و عندی رساله المسمی بمعراج الکمال رحمه الله فی تحقیق معنی الشیخ و الارشاد و المرید و الاسترشاد».

یعنی «فضلائی که مرا با ایشان ملاقات واقع شده و با من در یک عصر بودند، اول ایشان است عالم فاضل و متبحر کامل استاد و شیخ اجازه من از طریق روایت ائمه معصومین - صلوات الله و سلامه علیهم اجمعین - جامع علوم عقلیه و نقلیه و حاوی مسایل اصولیه و فروعیه، علامه زمان و دانشمند دوران - مولی شاه محمد دارابی^۱ - (قدس الله روحه) و این جناب در عصر خویش استاد کل فضلائی شیراز بود.

رساله «معراج الکمال» از مستفات بدیعه آن جناب به خط خودش در نزد من موجود است، و آن کتاب مشتمل است «بر تحقیق معنی شیخ و ارشاد و مرید و استرشاد».

و همین رساله شریفه در مقام اثبات حسن عقیدت و صدق مودت و کمال ارادت آن جناب در حق عرفای الهیین (قدس الله اسرارهم) کافی است؛ و کاشف از آن است که خود آن جناب از جمله صاحبان مقام ذوق و عرفان، و راتبان مراتب خلوص و ایقان (رحمه الله علیه) بوده است.

نام نیکی گر بماند ز آدمی به کز او ماند سرای زرنگار

چند از مردان حق‌گویی سخن
تا بگوید حرف ایشان را مدام
خوش دلم کاین قصه از جان گفته‌ام
این بسی بهتر که اندر کام زهر

سالکی را گفت آن پیر کهن
گفت خوش آید زبان را بر دوام
گر نی‌ام زیشان از ایشان گفته‌ام
گر ندارم از شکر چیز نام بهر

احمد عبدالحی مرتضوی تبریزی

www.ketab.ir